

mozgalom (például a husziták) is rendelkeztek volna azzal az erővel, hogy nyomdákat irányítanak – azzal a hatalommal, amit Luther és Kálvin kitűnően használt, először, hogy Rómát támadják, később pedig, hogy elterjesszék tételeiket”.⁶⁰ Alig valószínű, hogy valaha is eldönthető lesz az a kérdés, vajon a reformáció nyilvánosságának kommunikációs hálózatát Luther zsenialitása, vagy a médiumok sajátos logikája hozta-e létre, az azonban bizonyos, hogy „a nyomtatás korszaka előtt Róma minden az eretnekséggel szembeni háborút könnyedén megnyert, hiszen mindig jobb belső kommunikációs hálózattal rendelkezett, mint a vetélytársai”.⁶¹

60 FEBVRE–MARTIN, *I. m.*, 288.

61 ANDERSON, *I. m.*, 61.

Nagy Levente

REFORMÁCIÓ, NÉPI VALLÁSOSÁG, ROMÁNOK

*Román látnokok és „enthusiasták” a 16–17. században**

Juhász István a román reformáció sikertelenségének egyik okát a román nép és klérus „temérdek sötétségében és tudatlanságában” látta.¹ A román népi vallásosság babonáságaira és a román pópák tudatlanságára, a 16. századi országgyűlésektől kezdve Geleji Katona Istvánig, Erdély nagyhatású kálvinista püspökéig, sokan hivatkoztak. Meglehetősen nehéz azonban rekonstruálni, hogy miben is állt a pravoszláv román világ népi vallásossága. Hadrovics László amellet érvelt, hogy „az ortodoxia hagyományörző jellege nem tette szükségessé magasabb fokú racionális teológiai műveltség megszerzését.” A görögkeleti papnak elsősorban a „papi hivatás gyakorlásához szükséges külső cselekményeket, a különböző alkalmakra előírt szertartásokat” kellett elsajátítania. Mélyebb teológiai képzettségre és a hittételek alapos ismeretére nem volt szüksége.² A szertartások elvégzését és a hívek fegyelmezését pedig nem a jól szervezett egyházi intézményrendszer, hanem a hagyomány és a szokások biztosították, főleg Erdélyben (ahol nem volt stabil román egyházszervezet), a román pópák számára. A püspökök kinevezésekor a fejedelem által kiadott kondíciókban az erdélyi magyar kálvinista szuperintendensek megpróbálták a népi vallásosságra jellemző praktikák ellen fellépni. A már említett Geleji 1640. szeptember 22-én így írt I. Rákóczi György fejedelemnek: „Hogy a halottakat keresztényi együgyű formán temettesse [a pópa], énekszóval, prédikálással; gyertyázás, tömjénezés és egy babonás ceremónia nélkül, melyekkel az apostolok idejében nem éltek; útiköltséget, eledelt, és egyéb egyet-mást a koporsókba tétetni ne engedjen. Hogy a cintermekben halottjok temetsége felett való gyertyaégetést, vajdagatást, a megholtakkal való beszélgetést, és komondorazást etc. [így] a balgatag községgel elhagyassa. [...] Hogy a péntek megülését az országban

* A tanulmány az NKFI (OTKA) 111 871 sz. pályázat támogatásával készült.

1 JUHÁSZ István, *A reformáció az erdélyi románok között*, Kolozsvár, [1940], 233.

2 HADROVICS László, *Vallás, egyház, nemzettudat. (A szerb egyház nemzeti szerepe a török uralom alatt)*, ELTE Román Filológiai Tanszék – Szláv Filológiai Tanszék, Budapest, 1991, 14.

szerén szerte az oláhsággal elhagyassa. [...] Hogy a pünkösdi királyné asszony tételt, és a koricásoknak [lányok után járók] táncolásokat közönségesen mindenütt elhagyassa. Hogy a házasok esketésében a méznyalítást letétesse.”³

A Szent Péntekhez, vagy más néven Szent Paraszkévához kötődő román néphiedelmek, nemcsak a kálvinista Gelejit, hanem a katolikus misszionáriusokat is megbotránkoztatták. Marcus Bandinus moldvai missziójáról írt beszámolójában (*Codex Bandinus*, 1647–1648) olvashatjuk az alábbiakat: „Vénusz napját, a pénteket, hetenkint Szent Vénusz tiszteletére ünnepélyesen megtartják, szentnek képzelik őt, aki Isten trónja előtt térden állva állandóan könnyeket ontva könyörög azokért, akik őt tisztelik, sőt számosan vakon azt hiszik, hogy kisebb baj Istent bántani, mint Szent Vénuszt. A koldusok is bő alamizsnát kapnak az ő tisztelete miatt.”⁴ Az olasz humanisták – Giovanni Botero (*Le relationi universali*, 1596) és Giovanni Antonio Magini (*Geografia*, 1598) – értesülve a románok Szent Péntek-kultuszáról meg is jegyezték, hogy a románok annyira megőrizték a régi rómaiak vallását, hogy „még ma is Jupiterre és Vénuszra esküsznek.” E humanista hatásra írhatta Bandinus is Szent Pénteket Szent Vénusznak, mivel a latin Venus ~ Veneris szó valóban egybecseng Szent Péntek román elnevezésével: *Sfânta Vineri*.

Szent Pénteknek, a görögkeleti egyház megbecsült szentjének, azonban semmi köze sincs a szerelem istennőjéhez. Legendáját már az 1580–1620 között az aranyosmohácsi (Torda-Aranyos vm.) Grigorie pópa által másolt úgynevezett *Codex Sturdzanus*-ban is megtaláljuk. A legenda szerint Szent Péntek az öreg Agaton és Polfia lánya volt. Öt éves korában elhagyta a szülői házat, hogy Isten ígését hirdesse, és arra kéri az embereket, hogy keresztelkedjenek meg az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében. Emiatt két császár is börtönbe vettette, megverte, megkínóztatta, de Szent Péntek mindig csodálatos módon megmenekült. Ezt látva sokan megtértek. Kalandjai végén Szent Péntek kész volt meghalni Krisztusért, ezért aztán lefejezték.⁵

A legendának nem a benne elmesélt történet, hanem a történet végére illesztett szabályzat miatt volt nagy hatása. A szabályzat (mely egyébként csak a román szövegváltozatban szerepel) pontosan előírta, hogy mit szabad és mit nem szabad tenni pénteken a híveknek. Az egésznek

3 Ötvös Ágoston, *Geleji Katona István élete és levelei*, Új Magyar Múzeum 1. (1859/ I.), 217–218.

4 Домокос Пál Péter, *A moldvai magyarság*, Fekete Sas, Budapest, 2001, 330.

5 *Codex Sturdzanus*, szerk. Gheorghe Chivu, Editura Academiei Române, București, 1993, 280–289.

az kölcsönzött különös jelentőséget, hogy szöveg román szerzője azokra, akik nem teljesítik a péntekre előírt viselkedéskódexet, átkot szórt. Nem kizárt, hogy Geleji és a kálvinista magyar prédikátorok tudhattak a Szent Péntek-legenda végén található szabályzatról és átkokról. Talán ez is közre játszhatott abban, hogy a Geleji által megfogalmazott ajánlások a péntek megülésének tiltásáról a kondícióknak a Simion Ștefan, vladikának adott végleges, hivatalos változatából ki is maradtak.⁶ Hogyan írhatott volna alá olyan kondíciókat egy román vladika, mely arra kötelezte volna őt, hogy a híveivel elhagyassa a péntek megüléséhez köthető előírásokat, ha mindezért ott lebegett feje felett a legenda-összeállító átk? De nemcsak rá, hanem a péntek ünneplését megtagadó hívekre is átkot várt volna.

Az erdélyi román népi vallásosságnak fontos forrásait képezik a *Codex Sturdzanus* többi darabjai is. Ezek közül most csak *A Szűzanya pokoljárása* című legendát emelném ki. Az apokrif legenda eredeti görög változata a 10. században keletkezett. A 15. századból már szerb és glagolita horvát fordítása is ismert. A *Szűzanya pokoljárása* Magyarországon kevésbé terjedt el. Csak nem rég sikerült találnia Tóth Péternek egy a 14–15. század fordulóján óslávból fordított latin változatot a gyulafehérvári Batthyaneumban. A *Codex Sturdzanus*-ban szereplő román változatban a történet röviden ez: a Szűzanya szeretné megnézni, hogy miként szenvednek a pokolba került lelkek, ezért Isten engedelmével Mihály arkangyal kíséretében leszáll a pokolba. Ezután következik a pokolban szenvedők felsorolása: örök sötétségben vannak azok, akik nem hittek a Szentháromságban, és abban, hogy Jézust Szűz Mária szülte. Ezután következik a pokol legfontosabb eleme a tűzfolyó: ebben derékig állnak azok, akik nem tisztelték szüleiket, nyakig állnak benne a kurválkodók, azok, akik megölték és a kutyák elé vetették csecsemőiket, vagy akik eladták saját gyermekeiket, vagy testvéreiket. A fejük búbjáig elmerülve állnak a tűzfolyóban azok, akik hamisan esküdtek a keresztre. A pénzhamisítók lábuknál fogva felakasztva lógnak, miközben hernyók eszik testüket. Azok, akik vasárnap reggel inkább aludtak templomba menetel helyett, tűzfelhőben főnek. Tűzszek jutott azoknak, akik nem álltak fel, mikor a pap belépett a templomba. A hazugok és csalók jutalma: nyelvüktől felakasztva lógni egy vasfán. Azok a papok, akik a szentségek kiszolgálása közben a földre ejtették a Krisztus testét jelképező kenyeret, vagy véletlenül földre loccsantották a vérért jelentő

6 A kondíciók végleges, 1643. október 10-i változatát lásd: JUHÁSZ, I. m., 246–251.

bort, körmeiktől felakasztva lógnak, és koponyáikból tűznyelvek csapdosnak ki. Szárnyas háromfejű hernyók marcangolják azokat a papokat, akik ugyan olvasták a Szentírást, de azt nem értették meg, és nem úgy cselekedtek, ahogy a *Biblia* tanít. Nem kíméltetnek a nők sem: azok a pap-feleségek, akik férjük halála után ismét megnősültek, körmüktől felakasztva lógnak, szájukból tűznyelvek csapdosnak ki, testüket férgék rágják.⁷ Hasonlóban van részük a paráználkodó apácáknak is: tűzben fekszenek, és testüket szintén hernyók rágják. Tűztóban szenvednek a boszorkányok. A Szűzanya látván ezt a mérhetetlen szenvedést, az angyalokkal együtt Krisztus elé járul, és azt kéri, hogy mentse fel a bűnösöket a szenvedések alól. Ez azonban csak ideiglenesen lehetséges: Krisztus, anyja közbenjárására engedélyezi, hogy Húsvét másodnapjától Pünkösöd vasárnapjáig az elkárhozottak is a mennybe mehessenek, utána azonban vissza kell térniük a pokolba.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a *Szűzanya pokoljárásának* román változatában az egyházi és szociális fegyelmzésre esik a hangsúly. A leghétköznapibb bűnök (paráználkodás, hazugság, lopás, gyilkosság stb.) mellett az egyházi szabályok elleni vétkek is (például a kenyér leejtése áldozás közben, vasárnap reggeli elalvás stb.) büntetnek a pokolban. A *Szűzanya pokoljárásának* hatása óriási volt: a leghíresebb román templomok és kolostorok freskóin mai napig láthatók a fent felsorolt jelenetek többsége. A legenda egyes elemei a román néphagyományban oly nagy jelentőséggel bíró kolindákba is átszivárogtak. A 19–20. században rekord mennyiségben adták ki ponyván. A könyvnek mágikus erőt tulajdonítottak: nem csak olvasása, de már pusztán viselése is szerencsét hozott. Ezért a román parasztok széles bőrvükbe tűzve előszeretettel hordták magukkal.⁸

A népkönyvek óriási hatásának egyik magyarázata abban rejlik, hogy egyes szövegek esetében a fordítók és a másolók kifejezetten előírták a papoknak azt, hogy a népkönyvi legendákat olvassák fel a híveknek: „Minden írástudóra, legyen az vladika, avagy pápa, avagy diák, ha nem olvassa és hirdeti ezeket szálljon rá az égben lakozó Urunk és a háromszáztizennyolc nikeai egyházatya átka. Az, aki azonban hirdeti és hiszi is ezeket az Atya, a Fiú és a Szentlélek áldásában fog részesülni.”⁹ Ilyen szigorú előírásokat még a magyar kálvinista püspökök sem

7 Ez a részlet erőteljesen reformációellenes, hisz a román papok második házasságát az 1569. évi kálvinista román zsinat engedélyezte, míg a görögkeleti egyházi szabálygyűjtemények (a pravilák) hevesen ellenezték azt.

8 Nicolae CARTOJAN, *Cărțile populare în literatura română*, I., 1929, 77–79.

9 *Codex Sturdzanus*, 242.

fogalmaztak meg a román vladikák és papok számára, amikor a káté tanítását, vagy az evangélium felolvasását kérték számon rajtuk.

A görögkeleti papság műveltségéről az első feljegyzéseket a 17. század eleji katolikus misszionáriusok készítették. Bartol Kašić (Cassius) 1612–1613-ban a Szerémségben végzett missziója kapcsán jegyezte fel, hogy a görögkeleti szerbek soha nem hallottak az egyházszakadásról, és nem tudták sem a Tízparancsolatot, sem a Miatyánkot.¹⁰ Pietro Sabbatini a szendrői püspök vikáriusa 1650-ben azt jelentette, hogy a boszniai ferences szerzetesek nem mertek kimenni a bánági szerb és román falvakba esketni a törököktől való félelmükbe. Maguk helyett inkább egy könyvet küldtek, melyet a vőlegény és a menyasszony a nászéjszakán a párnája alá tett, ami által a házasságot elhálhálták, mert szerintük a könyv helyettesítette a papi áldást.¹¹ A jezsuita Andreas Freyberger, aki 1700-ban hathatósan közreműködött Erdélyben a katolikus unió létrehozásában, így jellemezte a román papokat: „Az ostoba és gyanakvó pópák mértéktelenül isznak és zabálnak. A szertartások alkalmával nem a pápáért, hanem a pátriárkáért imádkoznak. Saját maguktól nem képesek prédikálni, megelégszenek azzal, hogy tudjanak írni és olvasni. Ünnepeken és vasárnap a liturgia után egy posztillának nevezett nagyon régi kódexből olvasnak fel, de semmit sem tesznek hozzá a felolvasottakhoz, mert attól félnek, hogy a hívek megszólják őket: csak nem akarsz e szent könyvnél is okosabb lenni? Azt olvasd, ami oda van írva, a többit tartsd meg magadnak.”¹²

Óvatosan kell kezelünk azonban ezeket a beszámolókat. Több oka is lehetett annak, hogy a beszámolót író misszionárius, vagy a hatalmat képviselő hivatalnok felé a papok és a hívek a tudatlan, műveletlen arcukat mutatták. Emellett egyes kortársak az erős népi vallásosságot úgy értelmezték, hogy a tudatlan görögkeletiek jobban féltek az Istent, mint a kiművelt protestánsok, vagy katolikusok. Nem kisebb személyiséget idézhetünk ennek igazolására, mint Bethlen Miklóst. 1686 telén a Máramarosban kvártélyozó császári csapatok ellátása érdekében, Bethlen Miklóst és Johann Jakob Kintzing császári hadbiztost azzal bízták meg, hogy írják össze a máramarosi lakosság vagyonát. Egy ilyen vizsgálódás alkalmával Kintzing „egy fátens [vallomástevő]

10 HADROVICS, *I. m.*, 14.

11 TÓTH István György, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Balassi, Budapest, 2007, 210.

12 Andreas FREYBERGER, *Historica realtio uniois walachicae cum romana ecclesia – Relație istorică despre unirea bisericii românești cu biserica Romei*, ford., bev. Ioan CHINDRIȘ, Clusium, Cluj-Napoca, 1996, 37–39.

orosztól, vagy oláhtól azt kérdezte: Micsoda ember lehet az a Jézus Krisztus? Felelé amaz: Ő nem tudja. Mástól meg kinyitván az ablakot azt kérdi: Ezeket a hegyeket ki csinálta? Felel emez: Ő nem tudja. Nékem fordul s mond [Kintzing]: Ezeknek a vallomását fogadjuk-e el annyi gróf, báró nemes és lovag hite ellen, akik ezeket hazug és hitszegő esküvéssel győzik meg. Ezek az emberek csak beszédre és ábrázatra különböznek az állatoktól, de milyenek voltak a fejedelmeitek, főuraitok, papjaitok, miért nem tanították őket? Bizony a mi jezsuitáink így, meg úgy tanítottak stb. Elförtyana a lelkem s mondám: Bizony a mieink rosszul tették, hogy ezeknek tanítását elhanyagolták, de rosszabbul tesznek a tieitek, akik a Szentírástól a nemeseket is eltiltják, és a világiak egész vallása ebből áll: tudja az egyház, tudja a pápa; ezek a görög szertartású parlagi emberek ebben megegyeznek veletek: tudja a pápa; de a protestánsok között a parasztokat is másképp találod. Hány ezer van köztetek is ugyanilyen bárdolatlan? És én mégis azt hiszem, s tapasztaltam is, hogy ezek az egyszerű emberek inkább félék Istent az esküvésben, mint sok tanult és nemes ember, különösen, akinek alapelve az: az eretnekeknek adott hitet nem kell megtartani.”¹³

Túl azon, hogy a kálvinista Bethlen egész kis hitvitát rögtönzött a katolikus Kintzinggel, érdemes arra is figyelni, hogy miképp ítélte meg az erdélyi főnemes a görög rítusúak tudatlanságát. Egyrészt megszólalt benne a kálvinista főúr felelőssége, hiszen elismerte azt, hogy bizony elhanyagolták a görögkeletiek tanítását. Másrészt az is benne van Bethlen válaszában, hogy ha a görögkeletiek elfogadták volna a kálvinisták tanításait, akkor nem maradtak volna tudatlanok, mert a „protestánsok között a parasztokat is másképp találod.”

Az egyházi és vallási tanításnak és változtatásnak ellenálló mozdulatlan „népi” ortodoxia képeinek árnyalására Violeta Barbu, bukaresti történész azt vetette fel, hogy a reformációnak a népies messianisztikus változata megérintette a görögkeleti románok alsóbb rétegeit is. Példaként, Barbu, a „román” Karácsony György (Gheorghe Crăciun) mozgalmát hozta fel. Szerinte a hatalmas termetű parasztvezér tizenötezer emberből álló hadsereget szervezett, „melynek nagy része román jobbágy volt.” Karácsony 1569-ben seregével körül zárta a törökök által megszállt Törökszentmiklóst. Ezután a sereg elkezdett zsoldárokat énekelni, mert Karácsony azt hirdette, hogy fegyver nélkül, pusztán a zsoldárok éneklésével legyőzik a török helyőrséget. Az akció azonban

13 BETHLEN Miklós *Önéletírása*, I., kiad. V. WINDISCH Éva, Szépirodalmi, Budapest, 1955, 342–343.

balul sült el: Karácsony Györgyöt letartóztatták, majd ki is végezték.¹⁴ Ennyit ír Violeta Barbu erről a szerinte „kiliasztikus-unitárius” nézeteket valló román parasztvezérről, aki révén a román jobbágyok tömegeihez jutott el a reformáció misztikus változata. Violeta Barbu erőfeszítése mindenképp értékelendő, ha azt vesszük figyelembe, hogy a román szakirodalomban szinte teljesen ismeretlen Karácsony György példájával azt akarta igazolni, hogy „az egyszerű román nép” fogékony volt a reformáció bizonyos irányzatai iránt. A probléma csak az, hogy Karácsony György mozgalmának semmi köze sem volt a román reformációhoz.

A legjelentősebb kortárs (Forgách Ferenc, Brutus Mihály, Istvánffy Miklós), és őket követve 17. századi történétírók (Szamosközy István, Bethlen Farkas) hosszan értekeztek a Karácsony György vezette furcsa vallási parasztmozgalomról. A legautentikusabb beszámoló a volt egri kapitány Forgách Simon jegyezte le egy a Forgách Ferenc krónikájához fűzött glosszájában. A későbbi krónikaírók mind Forgách Simon bejegyzését imitálták. A nagybányai, vagy szilágysági származású Karácsony György igazi népmesei Krisztusként lép elének Forgách Simon előadásában: „csillag jár hozzá, és mikor eleget beszélé vele, az kardját kivonsza és az hivelyébe küldi ismeg az kardot, osztán hogy egy cérnaszálon felköt egy szántóvasat, és úgy vágja, hogy ketté szakad, osztán, hogy az beteg és felesége gyermekét elébe vitte és meggyógyult, osztán, hogy az táborban mikor egy hordó bort kikezdetett, megáldotta és hogy osztani kezdette, az egész hada megérte vele. Egy szekér kenyérral megint azon módon.”¹⁵

Karácsony 1570 tavaszán azt kezdte el hirdetni, hogy fegyver nélkül Isten a kezükre fogja adni a törökök által megszállt törökszentmiklósi várat, mert mihelyt a várhoz érnek Isten tüzet bocsát az égből a várra. Amikor Karácsony serege a vár közelébe ért, a várból valóban füst szállt fel, mivel a törökök épp az összegyűjtött szemetet és lomokat égették el. Az ostromlók isteni jelnek vélték ezt, és fegyvertelenül rohanni kezdtek a vár felé. A török helyőrség azonban ezt észlelve halomra lőtte őket. Híveinek egy része, a kudarc láttán, elpártolt Karácsonytól. Lára kapott az a pletyka is, hogy Karácsony, busás jutalom ellenében a törökökkel együtt előre kitervelte az egészet, azért, hogy így a törökök megszabaduljanak a portyázó, fosztogató seregtől. Háromszáz meg-

14 Violeta BARBU, *Români și Reforma la 1534 = Floarea darurilor. Omagiu lui Ion Gheție*, szerk. Violeta BARBU – Alexandru MAREȘ, Editura Academiei, București, 2006, 354.

15 *Humanista történetírók*, vál., jegyz., szerk. KULCSÁR Péter – KULCSÁR Margit, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 978.

maradt fanatikus hívével Karácsony Debrecenbe vonult vissza, ahol a váradi kapitány katonái elfogták és lefejezték. Egy másik változat szerint Karácsony épp fel akarta akasztatni a debreceni bírót, aki nem volt hajlandó számára eleséget adni, amikor a város polgárai bírójuk védelmére keltek, és Karácsonyt levágták.

Révész Imre a fent idézet Forgách Simon-féle bejegyzés alapján azt állította, hogy a „törvénykezéstől való tartózkodás és az eskü megtagadása, ez a két jellegzetesen anabaptista vonás” arra enged következtetni, hogy a mozgalom híveit megérintették az anabaptista gondolatok. Révészben, aki szintén azt vallotta, hogy Karácsony román volt, fel is merült némi kétely a tekintetben, hogy a románokat is megérintette volna az anabaptizmus, de ezt hasonló érveléssel oszlatta el, mint Violeta Barbu: az erdélyi románokra hatott a reformáció, így nem kizárt, hogy az anabaptizmus eszméi is eljutottak hozzájuk: „[Karácsony György] oláh volta [...] talán feltűnő volna egy ilyen sokkal inkább nyugati, mint a görögkeleti kereszténység eszmevilágából táplálkozó s az akkori erdélyi oláhságénál jóval magasabb műveltségi fokra valló mozgalommal kapcsolatban, ha nem tudnók, hogy az erdélyi oláhoknak a reformáció szellemében való evangélizálása már a XVI. század közepén megkezdődik s Erdély önállóságának megszűntéig egyre nagyobb arányokban folyik. A reformátori biblicitással s még inkább az antitrinitárius-anabaptista propagandával együtt aztán legkönnyebben bejuthatott közéjük az apokaliptikus prófécia és a világvége-váró hangulat is. Karácsony György, mint oláh próféta is csak a reformáció Erdélyének talaján képzelhető el.”¹⁶

A helyzet ezzel szemben az, hogy a kortárs történetírók (a két Forgách, Brutus, Istvánffy és a következő generációhoz tartozó Szamosközy is) semmit sem írtak Karácsony etnikai hovatartozásáról. Bethlen Farkas volt az első, aki az események után majd száz évvel románt kreált Karácsony Györgyből: „Szilágy vidékéről [...] származott ugyanis az a bizonyos csaló, név szerint György, családi nevén Karácsony (ez a név a románok között használatos), akinek nem csak az arcát, hanem egész testét csúnya feketeség, és a nyakszirtjétől egészen a hát utolsó csigolyájáig egyenletesen kétujjnyi szélességben feketés anyajegyek borították, amiért azután Fekete Embernek nevezték; alacsony helyről származott közönséges falusi ember volt, mesterségben és szabad művészetekben egyaránt képzetlen.”¹⁷

16 RÉVÉSZ Imre, *Debrecen lelki válsága*, Századok 70. (1936), 188.

17 BETHLEN Farkas, *Erdély története*, II., ford. BODOR András, ellenőrizte GALÁNTAI

Bethlen számára, aki alacsony sorból származik, és zavaros próféciaival megtéveszti az embereket, akik aztán csapatokba verődve kóborolnak és fosztogatnak, nem lehet más, mint román. Teljesen összhangban van ez a kép azzal, amit Bethlen az Erdélyt meghódító Mihály vajda idején fellángolt mozgalmakban részt vevő román parasztokról és papokról írt. „Az erdélyi oláhok ugyanis, velük született lustaságuk miatt igen szűkös és szegényes javakkal rendelkeztek, ezért legtöbbjük az otthoni nyomort tolvajlással, útonállással, fosztogatással igyekezett enyhíteni. Most pedig, hogy az oláh kormányzat [értsd Mihály vajda] pártfogolta álnokságukat, a háború kimenetele pedig növelte vakmerőségüket, azt remélték, hogy bármit tesznek, az büntetlen és megtorlatlan marad. Így tehát ez alkalomból annál kegyetlenebbül garázdálkodtak. [...] Beszélték, hogy Mihály már betörése előtt az egész erdélyi oláh népet, a görögökből kölcsönzött szóval kalugyereknek nevezett papjai titkos munkálkodása révén csöndben a nemesség üldözésére és legyilkolására buzdította, hogy ne csak ő törjön nyílt sisakkal az erdélyi nemesség elpusztítására, hanem mások is, mégpedig titkon végrehajtott orgyilkosságok révén.”¹⁸

Nyilván egyik esetben sem az volt a fontos, hogy milyenek is voltak a valóságban az erdélyi román papok és híveik, hanem az, hogy miként látta és láttatta őket Bethlen Farkas. Ha a reprezentációs képlet kész (az erdélyi románok műveletlenek, babonások és a magyar nemesek elleni lázadásra hajlamosak), akkor a valóságban bármilyen, erre a képletre hajazó eseményre rá lehet húzni azt. A fentiek alapján az a véleményem tehát, hogy Karácsony György nem volt román származású és bármennyire is sajnálom, de ellent kell mondanom Violeta Barbunak: Karácsony mozgalma nem bizonyíték arra, hogy az egyszerű román néptömegeket megérintette volna a reformációnak a profetikusan-anabaptisztikus vonulata.

Mindez viszont nem jelenti azt is egyben, hogy a román népi vallásosságban ne lettek volna jelen a misztikus rajongás és a profetikusan-hevület jeleit mutató irányzatok, melyek azonban nem feltétlenül kapcsolódtak a reformációhoz. A csodaváráshoz jobban hozzászóltak, eleve a misztikusabb népi vallásosságot megelőző görögkeleti környezetben ez nem lehetett szokatlan jelenség, még akkor sem, ha megbízható forrás kevés van ezen a téren. Báthori G. Mihály 1660. február elsején

Erzsébet – KRUPPA Tamás, jegyz. KRUPPA Tamás, szerk. JANKOVICS József, Enciklopédia Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár, 2002, 316.

18 BETHLEN, I. m., V., 192–192.

Debrecenben egész prédikációt mondott egy „nyolc napig magát alunni, és elragadottnak lenni hazudó oláh” ellen. Báthori bő teret engedett a népi vallásosságra jellemző hiedelmek cáfolatának is: „Mecáfolja a hamis jelenéseket [a választott igeszakasz]; midőn a megromlott ember a megholtaktul tudakozik és kérdéskedik, mely szorgalmatos tudakozás, az ördög sugallásából vagyon, az Istentől pedig erősen meg vagyon tiltva. Midőn nem a megholtaktul tudakozik ugyan az ember, hanem az ördögnek jelenéseitől indítván tanácsolják azokat, akik purgatóriumból kijötteknek mondják magokat, mintha a purgatórium volna, és onnét jönnének ki.” De nem csak a holtaknak, vagy a purgatóriumból visszajáróknak nem kell hinni, hanem az „álmódó entusiastáknak” sem, mondja Báthori. Pedig az elragadtatott oláh próféta nem mondott semmi rosszat: „Jót mondott ez az oláh a mi fejedelmünknek: ha szereti az Istent és az ő parancsolatiban gyönyörködik Budán tézsi ki zászlóját [értsd, II. Rákóczi György visszafoglalja Budát, ergo magyar király lesz], melyet ő elragadtatván nyolcad napok alatt értett és tanult.” Báthori szerint az elragadt oláh ugyan jót mondott, de nem elég csak jót mondani, hanem azt jól is kell mondani, hiszen „az ördögök is mondanak jót.”¹⁹

A Báthori előadásában megjelenített nyolc napig alvó oláh látomása kísértetiesen hasonlít a korban szintén nagy karriert befutó lehotkai próféta Drabik Miklós jóslatához. Drabik már 1644-ben egy bizonyos Hodossi révén elküldte látomásainak lejegyzését I. Rákóczi Györgynek. A látomások szerint Rákóczi lesz az evangélikusok megmentője és a magyarok királya. A fejedelem azt üzentte vissza Drabiknak, hogy vigyázzon az ilyen kijelentésekkel, és a biztonság kedvéért a jóslatokat a tűzbe vetette. Később Rákóczi Zsigmondról és II. Rákóczi Györgyről is hasonló jóslatokkal állt elő Drabik. A jóslatokból kiolvasható politikai koncepcióval (II. Rákóczi György szerezzé meg a magyar koronát, a törökök vegyék fel a kereszténységet, majd pedig Rákóczi velük és a svédekkel szövetkezve döntse meg a pápa és a Habsburgok hatalmát) a sárospataki és gyulafehérvári befolyásos prédikátorok nagy része nem értett egyet (Tolnai Dali János, Medgyesi Pál, Johann Heinrich Bisterfeld, Csulai György stb.) Nem kisebb személyiség állt viszont Drabik mellé, mint Jan Amos Comenius, akinek már 1643 óta küldöz-

gette Drabik a jóslatait. Comenius Sárospatakról való távozása után Laurentius de Geer támogatásával 1657-ben kiadta Drabik jóslatait Amszterdamban *Lux in tenebris* címmel, annak ellenére, hogy II. Rákóczi György mindig is ellenezte azok terjesztését. Comenius azonban a könyvből számos példányt küldött szét a főbb protestáns teológusoknak és politikai vezetőknek, majd két év múlva újra megjelentette. A *Lux in tenebris* nagy vihart váltott ki az európai prédikátorok és értelmiségiek körében, és a jóslatokat nyilván Erdélyben is jól ismerték.

Nincs adat arra, hogy a Báthori által idézett mezőbándi román parasztemberhez is eljuthattak volna Drabik jóslatainak folklorizálódott változatai, habár ezt a lehetőséget sem zárhatjuk ki teljesen. Mivel Drabik jóslatait a latinul tudó eruditus olvasóközönség számára publikálta Comenius, ezért szerintem nagyobb a valószínűsége annak, hogy a mezőbándi román Drabiktól függetlenül jóslolhatta azt, hogy II. Rákóczi György visszafoglalja Budát a töröktől. Azt viszont szinte kizártnak tartom, hogy az utrechti, franekeri, leideni egyetemeket megjárta Báthori Mihály ne tudott volna a Drabik–Comenius-féle jóslatokról. Azt is valószínűnek tartom, hogy Báthori nem a mezőbándi látnok híveinek, hanem sokkal inkább a drabiki jóslatoknak hitelt adó, és az azokat terjesztőknek szeretett volna üzeni prédikációjával. Comenius ugyanis, nagy tekintélye miatt, kockázatos lett volna nyíltan támadni, ezért tette meg Báthori a „rajongó” román pópát a hamis próféták és látnokok ellen intézett prédikációja főhősének.

A fentiekben néhány epizód felvillantásával szerettem volna érzékelteni azt a román közeget, amelybe a 16–17. század folyamán megérkeztek a reformáció tanai. Kétségtelen, hogy a reformáció megjelenése a román falvakban és a kezdetleges, de jól bevált román egyházszervezetben komoly feszültségeket okozhatott. Az erdélyi fejedelmeknek ugyanakkor elemi érdekük volt a különböző felekezetek, valamint etnikai és társadalmi csoportok közti feszültségek csökkentése. Ezért a románok vonatkozásában – annak ellenére, hogy a görögkeleti ortodoxia Erdélyben nem volt bevett vallás (recepta religio) – nem találni a vallásüldözés nyomait. A románok vallását-egyházát Erdélyben soha sem tiltották be, nem kényszerítették őket arra, hogy áttérjenek valamely más bevett vallásra, habár ennek lehetőségét sem zárták ki. A népi vallásosság ellen fellépő papi, esperesi és püspöki kinevezések alkalmával előírt kondíciók nem a kálvinista szuperintendensek „intoleráns doktrínái” (Ana Dumitran), hanem a társadalmi fegyelmezés eszközei voltak, és kiválóan megfeleltethetők a Sebastian Kreiker által elemzett

19 BÁTHORI Mihály, *Hangos trombita*, Debrecen, 1664, 57–59. A prédikáció részletes elemzését lásd: LUFFY Katalin, „Romlás építőinek fognak nevezettni”. *Prédikatori szerepek és alkalmi beszédek az Erdélyi Fejedelemség válsága idején*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2015, 173–175.

evangélikus Kirchenordnungen-eknek. A reformáció sikertelenségét sem az erőteljes román népi vallásosság okozta, ahogyan azt Juhász István vélte, ugyanis a népi vallásosság ellenállása a felülről jövő konfesszionalizációs szándékoknak nem erdélyi (román) jelenség csupán. Hasonló folyamatokat figyelt meg Heinrich Richard Schmidt egyes svájci falvakban is. A kálvinista unió sikertelenségének legfőbb oka az volt, hogy a reformációt elfogadó román papok és hívek semmilyen előnyhöz sem jutottak az áttéréssel. Egy 1569. évi országgyűlési határozatot kivéve – mely szerint a reformációra áttért román papoknak minden házas ember köteles volt egy kalangya búzáat adni – egyetlen olyan esetről sem tudunk, amikor a fejedelmek, vagy a földesurak megjutalmaztak volna valakit (például nemességet, vagy birtokot adományoztak volna neki stb.), legyen az román jobbágy, kenéz, pópa, esperes, vagy vladika, pusztán azért, mert az „uniálta magát” a kálvinistákkal. Mindebből következik, hogy azok a románok, akik elfogadták a reformációt, nem kényszerből vagy jutalomért cserébe, hanem lelkiismereti okokból tették azt. A bécsi udvar által felajánlott katolikus unió viszont társadalmi téren, az addigi állapotokhoz képest komoly előnyöket kínált az unitus román papok számára, hisz anélkül, hogy azok külön nemesítésért folyamodtak volna nem csak személyükben, hanem tulajdonukban (parochiális telek) is mentesültek volna a jobbágylét, és a honorárium megadása alól. Ez lehetett a legfőbb oka annak, hogy a román kálvinizmus a 18. század közepére eltűnt: a román kálvinisták egy része elmagyarosodott; a másik része, pedig görög katolikussá lett.

Dobás Kata

„ILYEN KÁR ÖRVENDÖK A REFORMÁTUSOK, DE CSAK AZ ASSZONYOK”

*Bibliaviasatok és olvasásmódok Kemény Zsigmond
Özvegy és leánya című regényében*

Forradalom és olvasás

Az 1789-es francia forradalom és az olvasás új szokásrendjének párhuzamba állítása már csak azért is releváns kérdésvetítés,¹ mert az olvasás kultúrtechnikája legalább olyan forradalmi változáson ment keresztül ebben az időszakban, mint a nyugat-európai társadalmi berendezkedés. A folyamat szociológiai-társadalmi vetülete a Jürgen Habermas által is tárgyalt² társadalmi tudat-változás volt, az „egyéni identitás” önmegekonstruálásához különböző megvalósítási technikákhoz fordult: a megváltozott polgári életmód, amely a szalonokból a nyilvános térbe lépett, valamint a kommunikációs háló kiterjesztése ahhoz járulhattak hozzá, hogy a társadalomnak újfajta és egyben innovatív szegmensévé válhassanak. A kommunikációs „éhség” kiszolgálására a legkézenfekvőbb médium a nyomtatott szöveg volt, amelynek lehetőségeit a változó gazdasági és egyre szélesedő könyvpiaci feltételek szolgáltatták – mindez a kereslet-kínálat, termelő és termelőerő kétoldalú együttműködésének egyensúlyba hozásával valósult meg.

A Habsburg Birodalom olvasási szokásairól, illetve azon belül a magyar nyelvterület helyzetéről továbbra is nagyon kevés információval, statisztikai felméréssel rendelkezünk.³ Abban azonban minden forrás-

- 1 Lásd erről például a Reinhard Wittmann által is idézett Johann Georg Heinzmann svájci könyvkereskedő feljegyzéseit: Johann Georg HEINZMANN, *Appel an meine Nation: Über die Pest der deutschen Literatur*, idézi: Reinhard WITTMANN, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO – Roger CHARTIER, Balassi, Budapest, 2000, 321.
- 2 Jürgen HABERMAS, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*, ford. ENDREFFY Zoltán – GLAVINA Zsuzsa, Századvég–Gondolat, Budapest, 1993, 240–259.
- 3 Néhány a korszakban keletkezett, német és magyar nyelvű statisztika: MAGDA Pál, *Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militär-Grenze*, Weygand'sche Buchhandlung, Leipzig, 1832.; FÉNYES Elek, *Az Ausztriai Birodalom statisztikája és földrajzi leírása*, Heckenast, Pest, 1857.; FÖLDES Béla, *Magyarország statisztikája összehasonlítva egyéb államokkal különös tekintettel Ausz-*